

Beyond the University-Empire: The Pluralization of Social Sciences Education in Iran Through Social Media and Independent Schools

Hamed Taheri Kia  *

Faculty member at Iranian Institute for Social and Cultural Studies, Tehran, Iran.

Abstract

In the past decade, Iranian universities—the central institutions of knowledge production and legitimation—have experienced a decline in epistemic authority and a growing mismatch between their formal structures and the intellectual needs of a new generation. At the same time, the expansion of social media, the rise of the attention economy, and the proliferation of independent schools of social sciences have transformed the traditional configuration of power/knowledge and created new, informal, and platform-based learning environments. This study employs an interpretive qualitative approach, drawing on data from the National Survey on Social Media Culture (2023) and five semi-structured interviews with directors of independent educational institutes, to examine how these alternative spaces emerge and operate. The theoretical framework integrates Foucault's concepts of dispositif and power/knowledge, Deleuze and Guattari's notions of lines of flight, Agamben's theory of subjectivation, Hall's articulation, and Bergson's understanding of fluid temporality. The findings show that under post-digital conditions, Iranian users—exposed to constant information flows—have become “open bodies” and “hesitant yet active subjects,” generating new modes of consuming and producing knowledge. Within this context, independent schools are not simply supplements or replacements for the university; rather, they function as its structural “Other,” shaped by platform logic, digital aesthetics,

* Corresponding Author: Kia.erhut@iscs.ac.ir

How to Cite: Taheri Kia, H. (2026). Beyond the University-Empire: The Pluralization of Social Sciences Education in Iran Through Social Media and Independent Schools, *Quarterly Journal of Social sciences*, 33(113), 53-94. DOI: 10.22054/qjss.2026.90046.2944

Original Research

Accepted: 21/09/2026

Revised: 30/06/2026

Received: 30/11/2025

eISSN: 2538-2772

ISSN: 1735/1162

and the circulation of attention. These institutions cultivate new intellectual figures, alternative forms of collective engagement, and emerging modes of epistemic legitimacy outside the university. Consequently, they contribute to the weakening of the university's traditional authority and the formation of a post-authoritarian ecology of knowledge in contemporary Iran.

Keywords: Iranian university; independent schools; social media; attention economy; social sciences

Extended Abstract

1. Introduction

Historically, the university in Iran has served as the primary institution for the production, organization, and legitimization of knowledge, particularly in the humanities and social sciences. It has played a central role in defining intellectual norms, training elites, and constructing truth. However, over the last decade, the Iranian university has faced a significant decline in epistemic authority, institutional closure, bureaucratic rigidity, and an inability to address the intellectual demands of the new generation. Parallel to this institutional erosion, the expansion of digital infrastructure and social media platforms (Instagram, Telegram, YouTube), in conjunction with the emergence and growth of “Independent Social Science Schools” (such as Shams Academy, Bidar School, Tehran School, and Halqe-ye Yek-Chand), has shattered the university’s historical monopoly. Accordingly, the central problem of this research is to investigate the pluralization of social science education outside the formal academic circuit and to answer how these alternative learning ecosystems, emerging in the light of the attention economy and new media, influence the institutional position and imperial authority of the Iranian university.

2. Literature Review

In global higher education literature, the critique of the university often centers on neoliberal logic, the commercialization of science, and the commodification of knowledge (e.g., Bill Readings’ “The University in Ruins” and David Nugent’s “Knowledge and Empire”). However, empirical studies in Iran (Kazemi, 2018; Sedighian Bidgoli, 2018; Ghaneirad, 2011) demonstrate that the predicament of the Iranian university is not its organic connection to the market or the commodification of knowledge, but rather institutional isolation, bureaucratic ossification, exclusionary licensing systems, and the structural marginalization of independent intellectual currents. To explain this phenomenon, this research employs a multi-faceted post-structuralist framework: Michel Foucault’s and Giorgio Agamben’s concepts of “apparatus” (*dispositif*) and “power/knowledge” to analyze disciplinary mechanisms and subjectification; Deleuze and Guattari’s “lines of flight” and “desire-machines” to explain the

dynamic exodus of audiences from formal circuits; Stuart Hall's "cultural articulation" to integrate theoretical content with media forms; and Henri Bergson's juxtaposition of "mechanical time" versus "fluid and expansive temporality" to explain accelerated digital existence.

3. Methodology

This research is grounded in an interpretive-qualitative paradigm with a post-structuralist approach. Data were gathered from two complementary sources: first, statistical data from the "National Survey on Social Media Culture in Iran" (2023, Iranian Research Institute for Culture, Art and Communication) to map the context of user behavior; and second, four in-depth semi-structured interviews (60–90 minutes each) with the founders and managers of five prominent independent social science institutions (Shams Academy, Bidar School, Tehran School, and Halqe-ye Yek-Chand), selected via purposive sampling based on four criteria: active media presence, educational continuity, production of alternative content, and distinctive aesthetics. Data analysis followed "thematic analysis" (Braun & Clarke, 2006) alongside "rhizomatic writing/thinking with theory" (Jackson & Mazzei, 2012), while the structure of conceptual relationships was examined using "conceptual network analysis" (via the *igraph* package in R) to measure degree centrality and betweenness centrality.

4. Results

The research findings indicate a fundamental transformation in the technological and epistemic foundations of informal education:

- **Platform Shift:** Education has shifted from the print-based logic and poster-advertising of the 2000s (institutions such as Porsesh and Roodad-e Tazeh) to the algorithmic circuits of social media (particularly Instagram) since the 2010s.
- **Post-Digital Subjectification:** Based on national data, 86% of Iranian users are active daily on social media, and 63% receive their news from these platforms. Within this space, an "open body" and a "hesitant yet active subject" have been constructed—a subject in a post-truth condition who seeks verification not from formal authorities, but through dialogue with peers (32%) or cross-platform validation (35%).

- **Attention Economy and Visibility Politics:** The survival and activism of these institutions oscillate between the strategy of “adaptation to algorithmic formal logic” and “aesthetic resistance.”
- **Emergence of New Theoretical Figures:** The epicenter of theoretical disputes has migrated from university courtyards and debates among traditional professors (such as Abazari and Kachouian) to the ecosystem of Reels and Stories created by platform-based thinkers (such as Ardabili and Saleh Najafi).
- **Conceptual Network Analysis:** “University” retains the highest centrality (Degree 22, Betweenness 0.3272) as the pole of comparison; “Subject” (0.3042) is the primary mediator; and “Independent Schools,” despite a high degree (16), have low betweenness (0.0564), indicating their functional independence and archipelago-like structure.

5. Discussion

Independent schools do not act as mere “complements” to the university, nor do they seek to fully “replace” it; rather, they function as the university’s “structural other.” The post-Revolutionary discursive closure of the university, the hegemony of exclusionary bureaucracy, and the expulsion of critical thinkers created lines of flight that ejected the desire for learning outside. In this space, a post-disciplinary subjectivity has formed, which, unlike the rigid discipline of the university classroom, is based on connectivity, fluidity, and network-centricity. Through cultural articulation, independent schools have successfully linked critical theory to concrete issues, lifestyles, and the aesthetic tastes of their audiences, replacing the rigid academic calendar with expansive, instantaneous digital temporality—thereby constructing a new regime of validity and epistemic legitimacy outside the monopoly of academic degrees.

6. Conclusion

What is occurring in the field of social science education in Iran is an epistemic rupture and a reconfiguration of power and knowledge relations. The “University Empire” has encountered deep structural cracks and has lost its sole monopoly on legitimizing the understanding of society and the human condition. However, the horizon is not the erasure of the university nor absolute submission to platform logic, but rather the establishment of a permanent field of

tension between the orthodox academic order and diverse, networked forces. In this context, independent schools have solidified their leadership in emerging theoretical fields and digital culture, while the “Iranian networked subject” has become the final and decisive agent of this post-authoritarian architecture.

ورای امپراتوری دانشگاه: چگونگی تکرار آموزش علوم اجتماعی در ایران در پرتو شبکه‌های اجتماعی و مدرسه‌های آزاد

عضو هیأت علمی مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم
تحقیقات و فناوری، تهران، ایران

حامد طاهری کیا * 

چکیده

در دهه اخیر، دانشگاه ایرانی با افول اقتدار معرفتی و شکاف میان ساختار رسمی و نیازهای فکری نسل جدید مواجه شده است. هم‌زمان، شبکه‌های اجتماعی، اقتصاد توجه و مدرسه‌های آزاد علوم اجتماعی، ساختار سنتی قدرت/دانش را دگرگون و فضای تازه‌ای از یادگیری سیال، پلتفرمی و غیررسمی پدید آورده‌اند. این پژوهش کیفی تفسیری با استفاده از داده‌های طرح ملی فرهنگ رسانه‌های اجتماعی (۱۴۰۲) و چهار مصاحبه نیمه‌ساخت یافته با مدیران مؤسسات آموزشی، سازوکارهای شکل‌گیری این فضاها را بدیل را بررسی می‌کند. چارچوب مفهومی مقاله بر مفاهیم فوکو (دانش/قدرت)، دلوز و گتاری (خطوط پرواز و ماشین میل)، آگامبن (سوژه‌سازی)، هال (مفصل‌بندی فرهنگی) و برگسون (زمان‌مندی سیال) استوار است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در وضعیت پسادیجیتال، سوژه ایرانی به بدن گشوده و سوژه مردد اما فعال تبدیل شده و الگوهای نوینی از مصرف و تولید دانش را دنبال می‌کند. در این زمینه، مدرسه‌های آزاد نه مکمل و نه جایگزین دانشگاه، بلکه دیگری ساختاری آن هستند که در منطق شبکه‌ای پلتفرم‌ها، اقتصاد توجه و زیبایی‌شناسی دیجیتال عمل می‌کنند. این فضاها موجب تولید فیگورهای نظری جدید، مشارکت جمعی و بر ساخت رژیم تازه‌ای از مشروعیت معرفتی خارج از دانشگاه شده و اقتدار سنتی دانشگاه را تضعیف کرده‌اند.

کلیدواژه‌ها: دانشگاه ایرانی؛ مدرسه‌های آزاد؛ شبکه‌های اجتماعی؛ اقتصاد توجه؛ علوم اجتماعی.

مقدمه

در دهه‌های اخیر، دانشگاه همواره مهم‌ترین نهاد تولید، سازمان‌دهی و مشروعیت‌بخشی به دانش در ایران تلقی شده است. از منظر فوکو (Foucault, 1980)، دانشگاه همچون سامانه‌ای قدرت‌محور عمل می‌کند که جریان‌های معرفتی مشروع را تعریف و مرزگذاری می‌کند؛ رژیم‌های حقیقتی که تعیین می‌کنند چه دانشی، توسط چه کسی و در کجا معتبر است. بوردیو (Bourdieu, 1988) نیز دانشگاه را میدانی می‌داند که در آن سرمایه فرهنگی و علمی توزیع می‌شود و بازیگران آن بر سر مشروعیت معرفتی رقابت می‌کنند. دانشگاه نه تنها فضای آموزش و پژوهش را در اختیار دارد، بلکه با تعیین معیارهای رسمی تولید علم، نقش اصلی را در شکل‌دهی به سوژه علمی و تنظیم مناسبات دانش در جامعه ایفا می‌نماید. با این حال، تحولات فناورانه و اجتماعی سال‌های اخیر، این موقعیت تثبیت‌شده را با چالش‌هایی بنیادین روبه‌رو کرده است.

گسترش رسانه‌های دیجیتال، شبکه‌های اجتماعی و دسترسی سریع و ارزان به محتواهای آموزشی سبب شده است که دانش از مدارهای انحصاری دانشگاه خارج شود و فضاهای تازه‌ای برای یادگیری و تولید معرفت پدید آید. بسلی^۱ و پترز^۲ (2006) این وضعیت را در قالب مفهوم فرهنگ دانش^۳ تحلیل می‌کنند و نشان می‌دهند که در دوران پسامدرن، انحصار نهادهای رسمی بر تولید و توزیع دانش به‌طور بنیادین در حال فروپاشی است. کاستلز^۴ (2010) نیز با مفهوم جامعه شبکه‌ای استدلال می‌کند که منطق شبکه، سلسله‌مراتب‌های سنتی توزیع دانش را دگرگون می‌کند و قدرت معرفتی را از نهادهای متمرکز به گره‌های پراکنده شبکه منتقل می‌سازد. در این میان، ظهور مدرسه‌های آزاد آموزش علوم اجتماعی در ایران - که مستقل از ساختار رسمی دانشگاه فعالیت می‌کنند - یکی از مهم‌ترین جلوه‌های این تحول است. این مؤسسات با اتکا بر ظرفیت‌های فناوری

1 Besley

2 Peters

3 knowledge culture

4 Castells

دیجیتال، کلاس‌های برخط، الگوهای ارتباطی تعاملی و مدل‌های تازه روایت‌گری، توانسته‌اند مخاطبان متعددی را جذب کنند و در برخی موارد، به جایگزین یا رقیب جدی آموزش رسمی دانشگاه تبدیل شوند.

این فضاها نوظهور را می‌توان میدان‌های تازه‌ای از تولید و مصرف دانش دانست؛ میدان‌هایی که در آن معرفت با سرعت، تنوع و سیالیتی متفاوت از منطق دانشگاه گردش می‌کند. گیبسون^۱ و همکاران (۱۹۹۴) نشان داده‌اند که دانش دیگر تنها در قالب رشته‌های آکادمیک سنتی تولید نمی‌شود، بلکه در بافت‌های کاربردی، میان‌رشته‌ای و غیررسمی نیز شکل می‌گیرد. چنین وضعیتی نشان می‌دهد که مرجعیت معرفتی دانشگاه دیگر بی‌رقیب نیست و رابطه تاریخی میان دانش، قدرت و مشروعیت در ایران دستخوش بازتعریف شده است. پیامدهای این تحول تنها به سطح آموزشی محدود نیست، بلکه بیانگر تغییراتی ساختاری در نحوه شکل‌گیری سوژه یادگیرنده، سبک‌های مصرف دانش و شبکه‌های تولید معنا در جامعه معاصر است؛ آنچه نور سنتینا^۲ (۲۰۰۷) آن را فرهنگ‌های معرفتی^۳ می‌نامد و بر تکرار و ناهمگونی منطق‌های تولید دانش در دوران معاصر تأکید دارد.

فضاهای نوظهور تولید و مصرف دانش در ایران، به‌طور معمول پلتفرم‌های پیام‌رسان (مانند تلگرام)، شبکه‌های اجتماعی (اینستاگرام، یوتیوب) و مدرسه‌های آزاد دانشگاهی، به میدان‌های تازه‌ای برای تولید و مصرف دانش تبدیل شده‌اند. در این فضاها، معرفت با سرعتی بالاتر، تنوعی بیشتر و سیالیتی متفاوت از منطق دانشگاهی رسمی تولید و توزیع می‌شود. این وضعیت نشان می‌دهد که مرجعیت معرفتی دانشگاه دیگر بی‌رقیب نیست و رابطه تاریخی میان دانش، قدرت و مشروعیت در ایران دستخوش بازتعریف شده است. پیامدهای این تحول تنها به سطح آموزشی محدود نمی‌شود؛ بلکه بیانگر تغییراتی ساختاری در نحوه شکل‌گیری سوژه یادگیرنده، سبک‌های مصرف دانش و شبکه‌های تولید معنا در جامعه معاصر است؛ بنابراین، پژوهشی که به بررسی این فضاها بپردازد، نه تنها از ضرورت

1 Gibbons

2 Knorr Cetina

3 epistemic cultures

نظری برخوردار است، بلکه در فهم تحولات فرهنگی و اجتماعی ایران دهه‌های اخیر نیز نقش تعیین‌کننده‌ای دارد.

با توجه به این دگرگونی‌ها، مسئله اصلی پژوهش آن است که ظهور مدرسه‌های آزاد آموزش علوم اجتماعی چه معنایی برای جایگاه دانشگاه دارد و چگونه الگوهای جدید یادگیری در فضای دیجیتال، ساختار قدرت معرفتی در ایران را تحت تأثیر قرار داده‌اند؟

این مقاله در پی فهم دگرگونی‌ها در ساختار قدرت معرفتی ایران است؛ دگرگونی‌هایی که با ظهور مدرسه‌های آزاد آموزش علوم اجتماعی و گسترش شبکه‌های اجتماعی، انحصار تاریخی دانشگاه را در تولید و مشروعیت‌بخشی به دانش به چالش کشیده‌اند. هدف اصلی، بازکاوی چگونگی تکثر فضاهای آموزشی در بیرون از دانشگاه و فهم معنای این تکثر برای جایگاه و کارکرد نهاد دانشگاه در ایران معاصر است.

ادبیات پیشین

ادبیات موجود در حوزه علوم اجتماعی و انسانی نشان‌دهنده آن است که دانشگاه به‌عنوان نهاد اصلی تولید و مشروعیت‌بخشی به دانش عمل می‌کند و اغلب به‌عنوان یک سامانه قدرت توصیف شده که جریان‌های معرفتی را کنترل و هدایت می‌نماید. بیل ریدینگز^۱ (۱۹۹۶) در کتاب *دانشگاه در ویرانه‌ها*^۲ دانشگاه را به‌مثابه امپراتوری دانش معرفی می‌کند که نه تنها دانش را تولید می‌کند، بلکه مرجعیت آن را نیز تعیین می‌نماید و جریان‌های جایگزین را به حاشیه می‌راند. این دیدگاه با تحلیل‌های بعدی همخوانی دارد؛ برای نمونه، نوجنت^۳ (۲۰۰۹) در مقاله *دانش و امپراتوری: علوم اجتماعی و گسترش امپراتوری ایالات متحده* استدلال می‌کند که علوم اجتماعی در ایالات متحده با حمایت دولت و بنیادهای خصوصی، در خدمت مدیریت امپراتوری تجاری قرار گرفته و تولید دانش را برای

1 Readings

2 The University in Ruins

3 Nugent

اهداف امپریالیستی بازسازی کرده است.

اما آنچه برای دانشگاه ایرانی مطرح است از جنس پیوند دانشگاه و بازار و کالایی شدن دانش به نفع سرمایه‌داری نیست، زیرا یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های دانشگاه ایرانی جدایی آن با صنعت و بازار است. برای نمونه، نرخ بالای بیکاران فارغ از تحصیل دانشگاه چنین ادعایی را پشتیبانی می‌کند. عباس کاظمی در کتاب *دانشگاه از نردبان تا سایه‌بان* (۱۳۹۷) بر نقش به حاشیه رفتن دانشگاه برای زیست علمی دانشجویان اشاره می‌کند. همچنین، یافته‌های کتاب پیمایش آمنة صدیقیان بیدگلی (۱۳۹۷) درباره وضعیت کلاس درس حاکی از افول کیفیت کلاس درس در دانشگاه ایرانی هستند. علاوه بر این، کتاب *جامعه‌شناسی کنشگران علمی در ایران* اثر محمدمبین قانع‌راد (۱۳۹۰) نشان از سرخوردگی اساتید دانشگاه نسبت به جایگاه اداری خود در دانشگاه هستند. این دست از پژوهش‌ها نشان می‌دهند در عین اینکه دانشگاه همچنان در مرکز تحولات دانش در ایران قرار دارد اما جایگاه آن افول کرده است. پس آنچه در مفهوم امپراطوری دانشگاه در ایران مدنظر این پژوهش است به مرکزیت و استیلای دانشگاه در میدان تولید و نشر دانش^۱ اشاره دارد.

در مورد دیجیتال‌سازی دانش در قالب دانشگاه دیجیتال آثار بسیار مختلفی انجام شده‌اند. پترز^۲ و جاندریک^۳ (۲۰۱۸) در کتاب *دانشگاه دیجیتال: گفت‌وگو و بیانیه*^۴ بر نقش دانشگاه دیجیتال در بازتعریف تولید دانش و تعامل با اقتصاد دانش تأکید کرده‌اند و نشان می‌دهند که تحولات دیجیتال می‌توانند مرزهای سنتی دانشگاه و فضای آموزش رسمی را

۱ مسعود فراستخواه (۱۳۹۷) در مطالعه تاریخ دانشگاه نشان می‌دهد که چگونه دانشگاه در متن فرایند مدرنیزاسیون دولتی قرار داشت و این ویژگی دانشگاه را در مرکز تولید دانش مدرن قرار داد. حتی وقتی دانشگاه‌های دولتی ظرفیت خود را در تربیت دانشجو از دست دادند تأسیس دانشگاهی دیگر از نوع دانشگاه آزاد پاسخگوی این فقدان بود (فراستخواه، ۱۳۹۷: ۳۳۸)؛ بنابراین، دانشگاه همواره در مرکزیت از تولید و نشر دانش مدرن قرار داشته است که بروکراسی مسلط دانش را رقم زده است.

2 Peters

3 Jandrić

4 The Digital University: A Dialogue and Manifesto

گسترش دهند. جانستون^۱، مک‌نیل^۲ و اسمایت^۳ (۲۰۱۹) نیز در کتاب *مفهوم‌سازی دانشگاه دیجیتال: تلاقی سیاست، یادگیری و عمل*^۴ به بررسی سیاست‌ها، برنامه‌های درسی و عمل دانشگاه‌ها در فضای دیجیتال پرداخته‌اند و به چالش‌ها و فرصت‌های تحولی اشاره کرده‌اند که هم برای دانشگاه و هم برای دانشجویان اهمیت دارد. اسمیت^۵ (۲۰۲۳) در کتاب *دانشگاه فراوان: بازآفرینی آموزش عالی برای جهان دیجیتال*^۶ به بعد اقتصادی و اخلاقی دانشگاه دیجیتال پرداخته و نشان می‌دهد چگونه فناوری‌های دیجیتال می‌توانند جریان تولید دانش را دموکراتیزه کنند و امکان‌های نوینی برای دسترسی گسترده‌تر به آموزش ایجاد نمایند.

هازمی^۷، هیلز^۸ و ویلبر^۹ (۱۹۹۸) در مجموعه مقالات *دانشگاه دیجیتال: بازآفرینی آکادمی*^{۱۰} تحولات دیجیتال در تدریس، پژوهش و مدیریت دانشگاه را تحلیل کرده و نشان داده‌اند که دیجیتالی شدن دانشگاه‌ها فراتر از ابزار است و به بازتعریف ساختارهای قدرت و تعاملات اجتماعی در دانشگاه منجر می‌شود. کاپلان^{۱۱} (۲۰۲۲) نیز در مقاله *دانشگاه دیجیتال*^{۱۲} به تحلیل نقش فناوری‌های دیجیتال در تحول آموزش عالی و تأثیر آن بر جریان‌های یادگیری، مشارکت دانشجویان و تغییر ساختار کلاسیک دانشگاه پرداخته است. سیمنز^{۱۳}، گاشویچ^{۱۴} و داوسون^{۱۵} (۲۰۱۵) با مرور تحولات آموزش از راه دور،

1 Johnston

2 MacNeill

3 Smyth

4 Conceptualising the Digital University

5 Smith

6 The Abundant University

7 Hazemi

8 Hailes

9 Wilbur

10 The Digital University: Reinventing the Academy

11 Kaplan

12 The Digital University

13 Siemens

14 Gašević

15 Dawson

ترکیبی و آنالین، نشان می‌دهند که دانشگاه دیجیتال در بستر جهانی، با تحولات فناوری و شبکه‌های دیجیتال پیوند خورده و مدل‌های جدید یادگیری و تولید دانش را شکل می‌دهد. گزارش OECD (2021) با عنوان *آموزش عالی دیجیتال*^۱ روندهای جهانی در تحول دیجیتال آموزش عالی را بررسی کرده و تأکید دارد که دانشگاه‌های دیجیتال نقش کلیدی در افزایش دسترسی، ارتقای کیفیت و انعطاف‌پذیری آموزش دارند. گزارش یونسکو (2020) نیز با ارائه راهنمای سیاست‌گذاری برای آموزش دیجیتال، تأکید می‌کند که دانشگاه‌های دیجیتال باید ضمن حفظ کیفیت و مشروعیت علمی، پاسخگوی نیازهای دانشجویان و جامعه در عصر دیجیتال باشند.

اما آنچه این مقاله را از پژوهش‌های انجام‌شده متفاوت می‌کند مطالعه ظهور آموزش علوم اجتماعی در مدرسه‌های آزاد آموزشی بیرون از دانشگاه است. شاید بتوان این مورد را از ویژگی‌های ایران در نظر گرفت که معادل آن در کشورهای دیگر در قالب نهادهای آزاد مدنی و NGO کارکرد دارد.

چارچوب مفهومی

برای فهم تکرر آموزش علوم اجتماعی بیرون از دانشگاه در ایران، باید از منظری به موضوع نگریست که در آن دانش، قدرت و سوژه‌سازی نه عناصر جداگانه، بلکه نیروهای پیوسته در یک میدان تحلیلی مشترک تلقی شوند. بر این مبنا، مقاله حاضر از مدل میدان مقابله میان دو دستگاه بهره می‌گیرد؛ مدلی که در آن فضای آموزش علوم اجتماعی ایران، عرصه مقابله میان دو دستگاه قدرت و معرفت، یعنی دستگاه دانشگاهی از یک سو و دستگاه شبکه‌ای و پلتفرمی از سوی دیگر است. در این میدان تنش، دانشگاه، شبکه‌های اجتماعی، مدرسه‌های آزاد آموزشی و سوژه‌های درگیر در آن‌ها، درون یک ساختار سیال، متکثر و متحول بازتعریف می‌شوند و روابط جدیدی میان معرفت، میل و اقتدار شکل می‌دهند. قطب نخست این میدان، یعنی دستگاه دانشگاهی در ایران، همان‌طور که در داده‌های

پژوهش نیز منعکس شده است، نظامی است که دانش را در قالب زمان مکانیکی (Bergson, 1911) تولید و سامان‌دهی می‌کند. در این ساختار، زمان به بخش‌های مجزا، کمی، اداری و تقویمی تقلیل می‌یابد. ریتم‌های بوروکراتیک، قالب‌های صلب دیسپلینی، برنامه‌های درسی مصوب و سازوکارهای طبقه‌بندی و مشروعیت‌بخشی تعیین می‌کنند که چه شکلی از معرفت می‌تواند پدید آید و چه شکلی بیرون از دایره مشروعیت قرار گیرد. از منظر فوکویی (Foucault, 1997)، این سازواره دانشگاهی تنها یک نهاد تولیدکننده دانش نیست، بلکه یک دستگاه انضباطی سوژه‌ساز است که باید کنشگران را در مسیرهای از پیش معیارمند هدایت کند. بدن و ذهن سوژه در این دستگاه به انضباط زمان‌مند و مکان‌مند دانشگاه، از جمله کلاس‌های درس، ساعات حضور، ترم‌های تحصیلی و الزامات نمره‌دهی گره خورده است. دانشگاه به این معنا، بخشی بنیادین از دستگاه‌های قدرت و معرفت است که امکان‌ها و ناممکن‌های اندیشیدن، سخن گفتن و پژوهیدن را در مرزهای مشخصی محصور می‌کند.

اما قطب دوم این میدان با ورود سوژه ایرانی به شبکه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های دیجیتال شکل می‌گیرد؛ پدیده‌ای که گسستی آشکار در این آرایش سنتی قدرت ایجاد کرده است. این گسست را می‌توان در قالب مفهوم خطوط پرواز و گریز دلوز و گتاری (Guattari, 1987 & Deleuze) صورت‌بندی کرد. در این فضا، میل یادگیری، میل ارتباط، میل نقد و میل روایت‌گری، سازوکارهای تثبیت‌شده و سلسله‌مراتبی دانشگاه را دور می‌زنند و جریان دانش را در ریتمی کاملاً متفاوت مستقر می‌سازند: ریتم زمان زیسته، لحظه‌ای، مشارکتی و پیوسته. این خطوط گریز که در گفت‌وگوها و تجارب زیسته پژوهش حاضر بازتاب یافته‌اند، نشان می‌دهند که چگونه سوژه نه از طریق برنامه‌ریزی متمرکز دانشگاه، بلکه از مسیر تجربه دیجیتال و مواجهه بلافصل و افقی با محتوا، مدرس و دیگر فراگیران، شکل تازه‌ای از کنش نظری و یادگیری را تجربه می‌کند. سوژه در این وضعیت دیگر درون مرزهای بسته واحد درسی، سیلابس‌های محافظه‌کارانه یا دیوان‌سالاری اداری تعریف نمی‌شود، بلکه هویت فکری او از دل پیوندهای شبکه‌ای،

روابط گسسته، کانال‌های تعاملی و اتصال‌های نمایان متولد می‌شود.

در این میان، فهم تمایز سازوکارهای سوژه‌سازی میان این دو قطب، بدون به کارگیری نظریه دستگاه آگامبن (Agamben, 2009) ناممکن است. از دیدگاه آگامبن، هر دستگاهی، چه نهاد دانشگاه باشد و چه پلتفرم‌های دیجیتال، مجموعه‌ای از راهبردها و فنون است که نسبت‌های قدرت را هدایت کرده و شکل خاصی از هویت و سوژگی را پدید می‌آورد. تفاوت اساسی و ساختاری در این مدل آنجاست که دستگاه دانشگاهی سوژه را از طریق الزام به قواعد صلب، اعطای مدارک رسمی، سلسله‌مراتب عمودی و منطق طرد و انضباط شکل می‌دهد؛ سازوکاری که در آن فرد تا زمانی که در قالب‌های تعیین شده ادغام نشود، به رسمیت شناخته نمی‌شود. در نقطه مقابل، دستگاه دیجیتال سوژه را از طریق اتصال مداوم، جریان توجه، الگوریتم‌های هم‌پوشان و مشارکت فعال می‌سازد. پلتفرم‌های اجتماعی الگویی نوین از حضور و مشروعیت را سازمان می‌دهند که بر مبنای اثرگذاری بلادرننگ، قدرت بلاغت و روایت‌گری، جذابیت ارائه و توان جلب مشارکت عمومی عمل می‌کند. این منطق هیچ‌سختی با معیارهای محافظه‌کارانه و سلسله‌مراتبی ارتقا یا اعتبار دانشگاهی ندارد. از این رو، مدرس آزاد، پژوهشگر مستقل، محتواساز علمی یا محفل‌دار آنلاین در این دستگاه پلتفرمی می‌تواند مشروعیت، مرجعیت و نفوذ کلامی به دست آورد که پیمودن مسیر سنتی دانشگاه دستیابی به آن را ناممکن یا بسیار دشوار می‌کرد.

استوارت هال (Hall, 1986) امکان درک این دگرگونی ساختاری را در سطح مفصل‌بندی فرهنگی فراهم می‌سازد. آنچه در شبکه‌های اجتماعی و مدرسه‌های آزاد رخ می‌دهد، صرفاً تغییر در ابزارها و حامل‌های فناورانه یادگیری نیست، بلکه مفصل‌بندی تازه‌ای از نیروها و عناصر ناهمگن فرهنگی است. در این فرایند مفصل‌بندی، میل‌های سرکوب‌شده یا بی‌پاسخ‌مانده، تجارب زیسته روزمره، ساختار الگوریتمی پلتفرم‌ها، فرمت‌های روایی و بصری تازه، سرمایه‌های فرهنگی و نمادین مدرسان مستقل و شرایط انضمامی جامعه ایران در یکدیگر تنیده می‌شوند و میدانی نوین برای تولید، تفسیر و

بازتوزیع معنا خلق می کنند. این میدان برآمده از مفصل بندی، همان واقعیتی است که این پژوهش آن را با عنوان اکوسیستم متکثر سوژه ساز دانش صورت بندی می کند؛ اکوسیستمی چندمرکزی که در آن اقتدار معرفتی نه در رأس یک ساختار دیوان سالار، بلکه در میان گره های متکثر و خودمختار شبکه توزیع می شود و مرز میان تولید کننده و مصرف کننده اندیشه را از میان برمی دارد.

درنهایت، تبیین هستی شناختی این تضاد بنیادین از منظر زمان بندی با تکیه بر برگسون (Bergson, 1911) تکمیل می شود. تجربه دیجیتالی در مدرسه های آزاد و شبکه های اجتماعی، در تضاد بنیادین با زمان مکانیکی و قطعه قطعه شده دانشگاه، درون زمان واقعی، دیرند و تجربه انباشتی و زنده جریان می یابد؛ زمانی منبسط، انعطاف پذیر، متکثر و متکی بر دریافت های لحظه ای و پیوسته. سوژه معاصر ایرانی که در معرض بمباران دائمی محرک ها و داده ها قرار دارد، یادگیری علوم اجتماعی را نه به مثابه یک وظیفه تکلیفی یا یک بازه زمانی تقویمی، بلکه در قامت تجربه ای حی و زنده، لحظه ای، دگرگون شونده و گاه اشباع شده تجربه می کند. این گشودگی و انعطاف زمانی، همان نیروی رهایی بخشی است که سبب می شود جریان معرفت نه محصول چرخه های کند و محصور اداری، بلکه حاصل سیلان، گردش آزاد و هم رسانی معنا در بستر شبکه باشد.

بر این اساس، مدل میدان تنش میان دو دستگاه نشان می دهد که پدیده تکثر آموزش علوم اجتماعی در ایران معاصر، صرفاً یک پیامد فناورانه یا محصول جانبی اینترنت نیست، بلکه برآیند تغییر و تحول در میدان نیروهای قدرت، جریان های میل، سازوکارهای سوژه سازی و مفصل بندی های نوین فرهنگی است. آنچه در واقعیت شکل گرفته، یک میدان پسااقتداری از تولید، گردش و مصرف معرفت است که در آن دانشگاه جایگاه انحصاری و مرجعیت یکه تاز خود را ازدست داده و تنها به یکی از بازیگران این میدان تبدیل شده است. شبکه های اجتماعی و مدرسه های آزاد آموزشی، با منطق سیال، شبکه ای و مشارکتی خود، نه در نقش جایگزین تام دانشگاه، بلکه به عنوان حاملان نظمی دگراندیشانه در حوزه آموزش و تفکر ظاهر شده اند؛ نظمی که مشروعیت، زمان بندی و

سوژه‌گی را از نو مفصل‌بندی کرده و ساختار سنتی اقتدار معرفتی را به چالش کشیده است.

روش پژوهش

این پژوهش در پارادایم تفسیری و با رویکرد پساساختارگرا مبتنی بر چندصدایی، سیالیت معنا و رابطه قدرت/دانش است تا بتواند تجربه زیسته کنشگران آموزشی، سازوکارهای سوژه‌سازی در فضای دیجیتال و شیوه‌های تولید دانش در مدرسه‌های آزاد را در پیوند با تحولات ساختاری دانشگاه ایرانی فهم کند. مسئله اصلی پژوهش نه اندازه‌گیری کمی پدیده‌ها، بلکه آشکار کردن منطق‌های معنایی، قدرتی و فرهنگی نظم نوظهور آموزش علوم اجتماعی در ایران بوده است؛ نظامی که در پیوند میان شبکه‌های اجتماعی، اقتصاد توجه و ظهور مدرسه‌های آزاد شکل گرفته است.

داده‌ها و منابع پژوهش

داده‌های پژوهش از دو منبع اصلی گردآوری شده است:

۱. طرح ملی فرهنگ و رسانه‌های اجتماعی در ایران (۱۴۰۲)

این طرح ملی که توسط پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات انجام شده، الگوهای مصرف رسانه‌ای، رفتار شبکه‌ای، شیوه‌های راستی‌آزمایی اطلاعات و سبک‌های مواجهه کاربران با داده‌ها را نشان می‌دهد. استفاده از این طرح، امکان فهم وضعیت پساحقیقت، بدن گشوده و شکل‌گیری سوژه مردد اما فعال را در مقیاس اجتماعی فراهم کرده است. داده‌های این طرح به‌عنوان زمینه اجتماعی و بستر ساختاری برای تحلیل روایت‌های کنشگران مورد استفاده قرار گرفت.

۲. چهار مصاحبه نیمه‌ساخت یافته با مدیران و مؤسسان مدرسه‌های آزاد

آموزش علوم اجتماعی

مصاحبه‌ها با مدیران و کنشگران فعال در پنج مؤسسه (آکادمی شمس، مدرسه بیدار، مدرسه تهران و حلقه یک‌چند) انجام شد. این افراد به دلیل نقش مرکزی‌شان در تولید، مدیریت و

سازمان‌دهی آموزش در فضاهای غیررسمی انتخاب شدند. مصاحبه‌ها بین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه طول کشید و به صورت حضوری یا برخط انجام شدند. نکته حائز اهمیت این است که تعداد مصاحبه‌ها در پیوند با موضوع مقاله درباره مدارس و آموزشگاه‌های آزاد علوم انسانی و اجتماعی انجام شده است؛ بنابراین، پنج آموزشگاه مهم در این زمینه که دارای فعالیت زیاد هستند انتخاب شدند و تعداد این مدارس زیاد نیست-درعین‌اینکه دو مدیر نیز حاضر به همکاری نشدند.

شیوه نمونه‌گیری

روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری هدفمند و بر اساس معیارهای زیر بوده است:

- سابقه و نقش مؤثر در شکل‌گیری مدرسه‌های آزاد
 - حضور فعال در شبکه‌های اجتماعی و مواجهه عملی با منطق پلتفرمی
 - تجربه زیسته از تقابل با ساختار دانشگاه
 - مشارکت در تولید دانش در زمینه علوم اجتماعی
- این معیارها به پژوهش امکان داد کنشگرانی را انتخاب کند که در موقعیت‌های گره‌ای میدان آموزش بیرون از دانشگاه قرار دارند و تجربه آنان برای فهم مسئله پژوهش ضروری است.

نحوه انجام مصاحبه‌ها

مصاحبه‌ها به شیوه نیمه‌ساخت یافته و بر مبنای سؤالات باز انجام شد تا مصاحبه‌شوندگان بتوانند تجربه زیسته خود را آزادانه توضیح دهند. محورهای اصلی مصاحبه عبارت بودند از:

- تجربه زیسته از محدودیت‌ها و انسدادهای دانشگاه
- چگونگی شکل‌گیری مدرسه آزاد و انگیزه‌های آن
- تغییرات در الگوهای مخاطب، ذائقه و مصرف دانش
- تعریف مصاحبه‌شوندگان از جایگاه مدرسه‌های آزاد نسبت به دانشگاه

- فهم آن‌ها از اقتصاد توجه، زیبایی‌شناسی دانش مصاحبه‌ها ضبط، پیاده‌سازی و در مراحل بعدی کدگذاری شدند.

تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها با استفاده از تحلیل تماتیک به شیوه بران و کلارک (Braun & Clarke, 2006) انجام شد. فرآیند تحلیل شامل مراحل زیر بود:

۱. خوانش مکرر متن مصاحبه‌ها برای آشنایی اولیه
 ۲. کدگذاری اولیه بر پایه مفاهیم تکرار شونده، تضادها، گره‌ها و ایده‌های کلیدی
 ۳. استخراج تم‌های مقدماتی مانند اقتصاد توجه، بدن گشوده، در جریان بودن، فیگورهای نظری، دیگرشدگی مدرسه‌ها و فروبستگی دانشگاه
- شیوه نوشتار تحلیل در این پژوهش، قالب کلاسیک توصیف دسته‌بندی مقوله‌ها نیست، بلکه از منطق نوشتار ریزوماتیک (Jackson & Mazzei, 2012) پیروی می‌کند. در این رویکرد، کدها و مفاهیم نه در سلسله‌مراتب خطی، بلکه در شبکه‌ای از پیوندها و تقاطع‌ها با یکدیگر در هم می‌تنند. پژوهشگر با مقوله‌بندی کدهای باز، نقشه‌ای از وضعیت تحلیل به دست می‌آورد که مرزهای کلی میدان تحلیل را مشخص می‌کند، اما چگونگی شکل‌گیری گره‌های تحلیلی درون این مرزها را از پیش تعیین نمی‌کند.
- این رویکرد با آنچه اس.تی. پیر^۱ و ریچاردسون^۲ (2005) نوشتن به مثابه روش تحقیق می‌نامند همسوست؛ جایی که نوشتن نه بازنمایی داده‌های از پیش موجود، بلکه خود لحظه تولید معنا و اجرای مفاهیم است؛ بنابراین، نقل قول‌های مصاحبه‌ها در این مقاله نه شواهدی برای اثبات مقوله‌های از پیش تعریف شده، بلکه در پیوند با گره‌های تحلیلی‌ای هستند که در میانه پاراگراف‌ها و در دیالوگ با کدها شکل گرفته‌اند (Clarke, 2005).
۴. پیوند تم‌ها با چارچوب مفهومی
 ۵. تکمیل ساختار تم‌ها بر اساس داده‌های طرح ملی و روایت‌های مصاحبه‌شوندگان

1 St. Pierre

2 Richardson

۶. یکپارچه‌سازی تم‌ها در قالب سه محور کلیدی:

- دگرگونی ساختار قدرت معرفتی
 - سوژه‌سازی در وضعیت پسادیجیتال
 - دیگری‌شدن مدرسه‌های آزاد نسبت به دانشگاه
- تحلیل به گونه‌ای طراحی شد که روایت‌های تجربی کنشگران با مفاهیم نظری هم‌پیوند شوند و امکان فهمی فراتر از سطح توصیفی فراهم شود.
- انسجام روش شناختی با رویکرد نظری
- از آنجا که پژوهش بر سوژه‌سازی، قدرت/دانش، خطوط پرواز، دستگاه، بدن گشوده و مفصل‌بندی فرهنگی متمرکز است، روش‌شناسی پژوهش باید امکان مشاهده نحوه ساختن سوژه‌ها در میدان دیجیتال و غیررسمی را فراهم می‌کرد. به همین دلیل روش کیفی تفسیری و تحلیل تماتیک بهترین گزینه بود، زیرا:
- امکان فهم پویایی روابط قدرت در سطح خرد را فراهم می‌کند (فوکویی).
 - می‌تواند گسست‌ها، گریزها و حرکت‌های غیرخطی کنشگران را آشکار کند (دلوزی).
 - اجازه می‌دهد منطق دستگاه‌های دانشگاهی و پلتفرمی را در سطح تجربه روزمره مشاهده کنیم (آگامبن).
 - ظرفیت مطالعه مفصل‌بندی نیروهای فرهنگی در شبکه‌های اجتماعی را دارد (هال).
 - و می‌تواند زمان‌مندی‌های زیسته و سیال را در فرآیند یادگیری تحلیل کند (برگسون).

تحلیل شبکه مفهومی

برای شناسایی ساختار روابط میان مفاهیم کلیدی در بخش تحلیل مقاله، از روش تحلیل شبکه مفهومی استفاده شد. بدین منظور، مفاهیم اصلی موجود در متن استخراج و هم‌رخدادی آن‌ها در هر پاراگراف به‌عنوان یال‌های شبکه ثبت گردید. سپس دو شاخص مرکزیت محاسبه شد: درجه که نشان‌دهنده تعداد مفاهیمی است که یک مفهوم مستقیماً با آن‌ها پیوند دارد و بینایی که میزان قرارگیری یک مفهوم در کوتاه‌ترین مسیر میان سایر

مفاهیم را اندازه گیری می کند (قدرت واسطه گری). مقادیر بالای بینایی حاکی از نقش پل مانند یک مفهوم در اتصال بخش های مختلف شبکه است. این تحلیل با استفاده از بسته igraph در نرم افزار R انجام شد و نتایج آن در جدول زیر ارائه شده است.

تحلیل یافته ها

رشد مدرسه های آزاد آموزش علوم اجتماعی در ایران را باید در پیوند با دگرگونی بنیادی در زیربنای ارتباطی و تکنولوژیک جامعه فهم کرد؛ دگرگونی ای که مناسبات تازه ای از تولید دانش را پدید آورده است. همان گونه که در تحلیل های تاریخی تولید، هر تغییر در نیروهای تولید به بازآرایی روابط تولید می انجامد، در عرصه ی دانش نیز گسترش تکنولوژی دیجیتال سبب شده است که سازوکارهای دیرینه ی تولید معرفت دچار جابه جایی شوند. رسانه های نوین فقط امکان انتقال محتوا را گسترده تر نکرده اند؛ آن ها ریتم، منطق و ساختار تولید و گردش دانش را تغییر داده اند. این تغییر، خود را در ظهور کنشگران جدید، شیوه های بدیل آموزش و میدان های موازی تولید فکر بازتاب می دهد.

اون موقع یه سری مجلات بودن یعنی من قشنگ یادم مثل هشتاد و هشت هشتاد و توی خیابون انقلاب پر بود پوسترهای موسسه رخداد تازه و موسسه پرسش؛ یعنی من قشنگ یادم پوسترهای اینا حتی درس گفتارهای اینا تو قالب سی دی، دی و دی مثلاً توی کتابفروشی خوارزمی و مولا و اینا فروخته می شد. اون موقع ... من با مجلات شروع کردم و بعد با تبلیغات خیابانی و بعد با تبلیغات دانشگاهی. سال نود و نود و سه بود که کم کم اینستاگرام اومده بود و این جور چیزها ما رفتیم به این سمت از این فضاها استفاده بکنیم. شاید اولین موسسه ای بودیم که توی ایران از فضاهای مجازی به این نحو استفاده کردیم یعنی شاید برگ برنده مون هم همین بود که مثلاً زودتر از بقیه وارد این فضا شدیم. ولی بین هشتاد و هشت تا نود و دو نود و سه ... من قشنگ یادمه مثلاً آگهی می داریم به این چیزایی که مثلاً مجلاتی که مثلاً بود مثل مثلاً مجلاتی که واسه این آقای قوچان نژاد بود (انصاری، آکادمی شمشه).

نقل قول بالا به شیوه‌ای از تولید دانش مؤسسات آموزش آزاد ابتدایی اشاره دارد که در دوران پیشا گسترش تکنولوژی دیجیتال و گسترده شدن رسانه‌های نوین ارتباطی فعالیت می‌کردند. شیوه‌های چاپی تبلیغ و اطلاعات رسانی از برگزاری کلاس‌ها در مطبوعات ویژه یا چاپ پوستر روی دیوارها همچنان رایج بود. دو مدرسه علوم انسانی و اجتماعی پرش و رخداد تازه جزو اولین مدرسه‌های آزاد آموزش این علوم در ایران بودند که از این شیوه‌های ارتباطی قدیمی برای ارتباط گیری با مخاطب استفاده می‌کردند. این شکل از تبلیغات با شکل گیری ضرورت اقتصاد توجه در وضعیت پسادیجیتال (Jandrić et al. 2018) متحول شده است. در وضعیت پسادیجیتال، توجه به منبعی کم‌یاب و ارزشمند تبدیل شده است که رقابت بر سر جلب کردن توجه اهمیت دارد (Davenport & Beck, 2001). از این رو، جلب توجه مخاطب به ورود نیازهای او به مسئله آموزش آزاد علوم انسانی و اجتماعی منجر شده است.

ذائقه مخاطب... بخش تولید محتوا رو داره تغییر میده؛ یعنی زمان تولید محتوای ما مثلاً متفکرین صده بیستم بودن یا مثلاً متفکرین جامعه‌شناسی اینا بودن تغییر می‌کنه هم نوع زبانش نوع بیانش گرافیک کارش همه اینا داره تغییر می‌کنه به خاطر اینکه اصلاً ما ریزش رو از لحاظ ظاهر مخاطب تغییر کرده داریم می‌بینیم و مخاطب دنبال یه چیز دیگه است ما هیچ چاره‌ای نداشتیم... حتی فیلم برداری، حتی ضبط صدا، ضبط تصویر و طراحی پوستر همه این‌ها تغییر می‌کنه قاعدتاً هم احساس می‌کنم که نیاز هست باز هم تغییر بکنه به خاطر اینکه اصلاً مخاطب الآن هی داره نوع نگاهش و اون زیبایی‌شناسی دیدنش داره تغییر می‌کنه ما تا به جایی به این قضیه تن میدیم از به جایی به بعد به خاطر اون دیسپلینی که از شمسه متصور هستیم نمی‌تونیم این کار رو بکنیم یعنی ما تو همین دیسپلین، تو همین الگو باید قرار بگیریم و نمی‌تونه مثلاً خیلی هم دیگه با ذائقه‌ای که داره جامعه جلو میره، جلو بریم. (انصاری، آکادمی شمسه)

بنابراین، گذار از شیوه سنتی ارتباط با مخاطب برای فراخوان دادن به او به شیوه‌های نوین ارتباطی موجب شده است تا مخاطب و ذائقه او هرچه بیشتر در محتواهای تولید دانش

علوم اجتماعی وارد و تأثیرگذار شود. مخاطب در وضعیت پسادیجیتال درون شبکه‌های اجتماعی است و هرچه بیشتر به بدنی که عادت به مصرف اطلاعات دارد تبدیل شده است. تحلیل داده‌های طرح ملی فرهنگ رسانه‌های اجتماعی (۱۴۰۲) نشان می‌دهد که سوژه‌ی ایرانی در دهه‌ی اخیر در معرض حجم بی‌سابقه‌ای از داده‌ها و اطلاعات قرار گرفته است. طبق این طرح، ۸۶ درصد کاربران ایرانی روزانه در شبکه‌های اجتماعی فعال هستند و ۶۳ درصد اخبار روز را از همین شبکه‌ها دریافت می‌کنند. این ارقام نشان می‌دهد که بدن ایرانی در وضعیت دیجیتال نه تنها مصرف‌کننده، بلکه درگیر در چرخه‌ی تولید، باز نشر و پردازش داده است. این وضعیت را می‌توان شکل‌گیری بدن گشوده‌ی اطلاعاتی دانست؛ بدنی که به واسطه‌ی اتصال مداوم، در برابر جریان‌های چندمنبعی، چندگفتمانی و سیال دانش قرار گرفته است. این گشودگی که محصول تنیدگی بدن ماشینی است، تجربه‌ی زیستن در شبکه را به تجربه‌ی سروکار داشتن با اطلاعات، واکنش نشان دادن و هضم کردن آن تبدیل کرده است.

این اتصال دائمی، وضعیت پساحقیقت (Venizelos, 2024) را برای کاربران ایرانی رقم زده است. داده‌های طرح ملی نشان می‌دهد که ۳۲ درصد کاربران برای راستی‌آزمایی اطلاعات مخدوش، به گفت‌وگو با دوستان و ۳۵ درصد دیگر به جست‌وجو در چند پلتفرم مختلف متوسل می‌شوند. این اتکای هم‌زمان به منابع پراکنده، نشان‌دهنده‌ی شکل‌گیری نوعی معرفت شبکه‌ای است که در آن حقیقت نه ثابت، بلکه محصول جست‌وجو، مقایسه و مواجهه‌ی چندلایه با اطلاعات است. کاربران در روایت‌های مختلف طرح ملی (طرح ملی فرهنگ رسانه‌های اجتماعی در ایران، ۱۴۰۲) بارها اشاره می‌کنند که نمی‌توانند تنها به یک رسانه اعتماد کنند و ناچارند میان منابع مختلف رفت‌وآمد کنند. این وضعیت نوعی سوژه‌ی مردد اما فعال را ایجاد کرده است؛ سوژه‌ای که نه منفعلانه حرف قدرت را می‌پذیرد و نه امکان دسترسی به یک حقیقت باثبات دارد. او در میانه‌ی میدان روایت‌های متکثر حرکت می‌کند و هر بار حقیقت را در لحظه بازتولید می‌کند.

این ادعا قابل توجه است که ایران وارد وضعیت پساحقیقت شده، زیرا شکلی از سوژه

ایرانی مردد اما فعال در تنیدگی با جریان‌های متکثر اطلاعاتی پدید آمده است. چنین سوژه‌ای وقتی مخاطب آموزش علوم اجتماعی در مؤسسات آموزشی می‌شود نیازمند قرار گرفتن در جریان برنامه‌های آموزشی می‌شود و گونه‌ای از اقتصاد مبتنی بر زیبایی‌شناختی بر پایه تولید محتوا برای جلب کردن توجه مخاطب‌ها پدید می‌آید. ذائقه مخاطب به شیوه‌های تعیین موضوع و ارائه آن به همراه شیوه‌های تبلیغات تأثیر مستقیم دارد و به همین سبب مفهوم اقتصاد عاطفی تبلیغات و برای همراه کردن مخاطب اهمیت فراوان می‌یابد. به واسطه‌های مدرسه‌های آزاد علوم انسانی و اجتماعی در وضعیت پسادیجیتال وارد ابعاد زیبایی‌شناختی چگونه دیده و شنیده شدن شده‌اند. این تغییر را می‌توان مصداقی از مفصل‌بندی فرهنگی به معنای هالی دانست: پیوندی تازه میان میل مخاطب، فرم‌های زیبایی‌شناختی پلتفرم‌ها و شیوه‌های بازنمایی دانش.

در خصوص مسائل زیبایی‌شناسی آینده که باید به جوری مختصر باشد. اولاً که ما مثلاً حتی روی وب ساینمونم از تصویر و چهره اساتید استفاده نکردیم خیلی دقت می‌کنیم که حتماً بیوگرافی مرتبی داشته باشد متن‌ها دقیق باشد نه خیلی طولانی نه خیلی کم ولی در مورد هر درس گفتاری که شما برید روی وب‌سایت ما یا تلگرام فضای دیگه ببینید می‌بینید که طرح درس منظم و دقیق دارد که افراد بدونن دارن وارد چی می‌شن. ... ما هیچ‌وقت این انواع جدیدی که ویدئوهایی که می‌گیرن از مدرسین مثلاً یک دقیقه دو دقیقه درباره کلاس حرف می‌زنن ویدئو می‌ذارن و به این شکل درواقع رغبت ایجاد می‌کنه تو مخاطبین استفاده نمی‌کنیم چون این فرم برامون جذاب باوجود اینکه اینستاگرام خیلی مبتنی بر تصویر با حضور اینستاگرام خیلی کم تصویره یعنی ما برای بله هر پستی به تصویری داریم (سلاجقه، مدرسه بیدار).

آنچه در ابتدا تبلیغ دانسته می‌شد، اکنون به سیاست زیبایی‌شناسی دیده شدن بدل شده است. مدرسه‌های آزاد آموزش علوم انسانی که زمانی برای اطلاع‌رسانی از پوسترهای کاغذی و ستون‌های روزنامه استفاده می‌کردند، اکنون درگیر منطق پلتفرم‌هایی شده‌اند که تصویر، ایجاز و جذابیت حسی را بر هر چیز دیگر اولویت می‌دهند. در این گذار، دانش

دیگر فقط محتوایی برای انتقال نیست، بلکه باید در قالبی ارائه شود که از نظر گرافیکی، زبانی و روایی، جذاب باشد؛ نه به طور الزام برای اندیشیدن، بلکه برای دیده شدن، کلیک شدن و ماندن در حافظه‌ی بصری کاربر.

در چنین شرایطی، می‌توان از مفهوم تجاری‌سازی عاطفی زیبایی‌شناسی دانش سخن گفت. آنچه تبلیغ می‌شود، یک دوره یا محتوای آموزشی نیست، بلکه نوعی تجربه‌ی حسی - عاطفی است که مخاطب باید نسبت به آن برانگیخته شود. تصویر استاد، لحن گفتار، طراحی صفحه‌ی دوره، یا حتی سکوت تعمیدی در استفاده از فرم‌های رایج تبلیغاتی (همان‌طور که در مورد مدرسه‌ی بیدار دیده می‌شود) همگی بخشی از یک بازی استراتژیک در میدان اقتصاد توجه‌اند. این مدرسه‌ها خود را در برابر انتخاب‌های پلتفرم قرار می‌دهند: آیا باید به بازی الگوریتم‌ها تن داد یا الگوریتم را به نفع تعهد معرفتی به چالش کشید؟ در این نقطه، شکاف مهمی میان دو نوع استراتژی قابل مشاهده است: استراتژی انطباق با پلتفرم و استراتژی مقاومت زیبایی‌شناختی.

از این منظر، زیبایی‌شناسی دانش دیگر امر محدود بصری نیست؛ بلکه به نوعی اخلاق فرم تبدیل شده است. انتخاب اینکه یک کلاس چگونه معرفی شود، از چه کانالی منتشر گردد، چه میزان تصویر در آن به کار رود و آیا ویدئوی تبلیغاتی برای آن ساخته شود یا نه، همه درون یک اقتصاد عاطفی - اخلاقی شکل می‌گیرند که میان صداقت معرفتی و خواست جذب مخاطب در نوسان‌اند. این وضعیت را می‌توان با مفهومی چون آستانه‌ی اغوا و استقامت نام‌گذاری کرد: جایی که آموزش، میان خواست دیده شدن و وفاداری به فرم‌های دقیق و متعهدانه‌ی آموزش معلق می‌ماند.

در دل این آستانه، سوژه‌ی آموزشی نیز دچار دگرگونی می‌شود. مخاطب پیشین که با خواست دانستن وارد می‌شد، اکنون بیشتر در هیأت مخاطب عاطفی پلتفرمی ظاهر می‌شود؛ کسی که دنبال حس، هویت و سبک است و نه فقط معنا. پاسخ به این مخاطب، نه با رد یا پذیرش صرف، بلکه با بازآفرینی فرم‌هایی ممکن است که بتوانند بین عمق و اغوا، بین تعهد و تصویر و بین مخاطب و پرسش فاصله‌ی خلاقانه‌ای حفظ کنند. چنین تلاشی

اگرچه دشوار و در برابر منطق بازار ناپایدار است، اما به طور دقیق همان جاست که سیاست فرهنگی مدرسه‌های آزاد در وضعیت پسادیجیتال، معنا و قدرت خود را بازمی‌یابد.

رفت و آمد بین معرفی دوره‌های درسی کارآمد و دوره‌های درسی که بازار پسندتر هستند به مسئله‌ای هویتی تبدیل می‌شود. هویت طلبی مدرسه‌های آزاد در برابر آموزش آکادمیک این گونه مدرسه‌ها را مجبور می‌کند تا در برابر شکل‌های تسلط بازار دانش و کالایی شدن دانش مقابله کنند؛ اما درگیر شدن با شکل‌های خلاق معرفی دوره که برای برانگیختن میل مخاطب به منظور دنبال کردن صفحات آن‌ها و شرکت در دوره‌ها است گریزناپذیر است. از این رو، مدرسه‌های آزاد با اقتدار الگوریتمی در تولید دانش مواجه می‌شوند. اقتدار الگوریتمی در تولید دانش به چگونگی درک آن‌ها از شیوه‌های تبلیغات معرفی دوره در منطق الگوریتمی اینستاگرام است. الگوریتم‌ها در نقش داوران ناپیدای آموزش، تعیین می‌کنند که چه چیزی دیده می‌شود و به تبع آن، چه چیزی امکان بقا در میدان آموزش موازی می‌یابد. به همین سبب، مدرسه‌های آزاد می‌بایست در یک منطق تبلیغاتی حرکت کنند که امکان‌های دیده شدن را تضمین کنند.

این مارکتینگ اتفاق مارکتینگ که خیلی قابل پرداخته و خیلی می‌تونه حتی جذاب باشه مثلاً همین که ما یه بخش‌هایی از هر دوره رو با یک سیاستی جدا می‌کنیم و استوری می‌کنیم یا حالا ما سر مشکل حجاب و این‌ها نمی‌تونیم خیلی ویدیو بگیریم و استوری کنیم ولی خب تا جایی که جا داشته باشه مثلاً از مخاطبایی که اومدن از گفتگوهایی که داره تو کلاس انجام می‌شه از صحبت و صحبت‌های استاد تلاش می‌کنیم یه بخش‌هایی رو استوری کنیم و یه سرزندگی و یه در جریان بودنی رو این چیز کنیم یا در جریان بودنی رو به مخاطبانمون القا کنیم (تهرانی، مدرسه تهران).

در نقل قول بالا ایده در جریان بودن طرح می‌شود. القای ایده در جریان بودن آموزش درگیر شدن با منطق الگوریتمی اینستاگرام و ضرورت پلتفرمی شدن آموزش است. الگوریتم اینستاگرام نه فقط ابزار توزیع بلکه تنظیم‌کننده ارزش‌ها، فرمت‌ها و ریتم تولید محتوا شده است. تصمیم‌گیری در مورد نوع محتوا، زمان انتشار، گرافیک پوستر و حتی

انتخاب استاد برای دوره‌ای خاص، اکنون تحت تأثیر اقتدار الگوریتم است. مدرسه‌های آزاد بسیار جلوتر از دانشگاه‌ها در حال تجربه تولید دانش در وضعیت پسادیجیتال هستند و با منطق و اقتدار الگوریتم‌های زودتر دانشگاه‌ها مواجه می‌شوند.

در همین پلت فرم‌هایی مثل اینستاگرام و تلگرام و این‌ها و اون شیوه‌ای که کارت رو باید از اونجا پرزنت کنی. ...در مورد اینکه یک حلقه‌ای مثل حلقه‌ی ما چجوری خودش رو باید توی این فضا پرزنت بکنه که جا بیفته فالوئر بگیره بشناسنش محتواها رو دنبال بکنن و این‌ها اصلاً حالا فرمی که اون فضا داره تعیین می‌کنه که تو چه محتوایی باید این‌طور دنبال بکنیم؛ یعنی ما خیلی همش بحث‌های مختلفی داریم با خودمون که خب این تو همین پیج یا کانال چه کار باید بکنیم که یه برنامه‌هایی باید پیاده بکنیم که اینا از یک‌طرف همین دیده شدن کمک بکنه هم از اون طرف خب برای خودش نیز یه محتوایی باشه، برای خودش حقیقت کاری باشه که انجام بدیم. بعد آره واقعاً نگاه بهش می‌کنم هم چیزی مثل اینستاگرام خیلی تعیین‌کننده بوده توی این فضا از اینکه نمی‌دونم شما پوسترهای برنامه رو جوری مثلاً طراحی بکنی که به اون فضا بیاد تا همین مثلاً ما از جلسه هامون یک سری ریلز می‌ساختیم دقیقاً حالت گزارش و حالا جمع‌بندی از جلسه‌ای که برگزار شد. اینا خیلی این نقش بازی می‌کرد تو اینکه کار ما دیده بشه. بعضی وقتا می‌رفت اکسپلور و خب آدمای مختلفی می‌دیدنش و این خیلی تعیین‌کننده بود برای کار ما و خیلی خب سعی کردیم بهش اهمیت بدیم (شاهپری، حلقه یک چند).

در وضعیت پسادیجیتال، مسئله‌ی دیده شدن فقط یک دغدغه‌ی تبلیغاتی نیست، بلکه به یک پرسش معرفت‌شناسانه و اخلاقی بدل شده است. مسئله‌ی ارائه‌ی فعالیت آموزشی در پلتفرم‌هایی چون اینستاگرام، تبدیل به کشاکشی میان دو قطب می‌شود: از یک‌سو، ضرورت دیده شدن برای بقا و از سوی دیگر، وفاداری به آن چیزی که کنشگران آموزش آن را حقیقت کاری خود می‌دانند. این تنش را می‌توان با مفهوم دوگانگی حقیقت/دیدارپذیری تحلیل کرد. پلتفرم‌ها با منطق الگوریتمی خود، ارزش و معنا را از مسیر قابلیت به اشتراک‌گذاری، فالو، لایک و واکنش‌پذیری عاطفی تعریف می‌کنند.

در نتیجه، حقیقت یک برنامه، حلقه یا محتوای فکری، نه از درون منابع و استدلال‌ها، بلکه از بیرون، یعنی در میدان رقابت بر سر دیده شدن، ارزش‌گذاری می‌شود.

در این وضعیت، مدرسه‌های آزاد آموزش علوم انسانی در حال تثبیت خود به‌عنوان یک دیگری برای دانشگاه هستند؛ دیگری‌ای که از دل شکاف میان نیازهای معرفتی سوژه ایرانی و ساختار دانشگاهی بیرون آمده است. دانشگاه همچنان بر ریتم کند، ساختار سلسله‌مراتبی و منطق رسمی خود تکیه دارد، اما مدرسه‌های آزاد ناگزیرند در جایی فعالیت کنند که بدن‌های گشوده و اقتصاد توجه، قواعد میدان را تعیین می‌کنند. همین تفاوت ریشه‌ای، آن‌ها را از یک جانشین یا تکرار دانشگاه جدا می‌کند.

دغدغه آینده که یک سری آدم‌هایی حیاتشون وابسته به کار آکادمیک و کار علمیه و این‌ها چون فضایی در فضای دولتی امکان تداوم بقا ندارند میان یه زیست‌بوم دیگه‌ای رو واسه خودشون ایجاد می‌کنن و این زیست‌بوم‌ها الان خیلی بسیطه یعنی حالا نکته دوم که می‌خواستم عرض کنم آینده که ماها وقتی تو دانشکده نشستیم یک زمانی دانشجو که حالا دهه قبل بودن من صحبت می‌کردم این‌ها می‌اومدن تو حیاط دانشکده و راجع به این صحبت می‌کردن که خب مثلاً اباذری سر کلاسش فلان چیز رو گفت کچویان مثلاً فلان جواب بهش داد یعنی یا مثلاً چرا آقای دکتر فلانی فلان حرف رو زد یعنی یه زمانی بود یه دهه‌ای بود شاید دهه نود اون جدال‌های علمی و جدال‌های ایدئولوژیک و جدال‌های سیاسی به‌واسطه اساتید دانشگاه پیش می‌رفت و ادامه پیدا می‌کرد آقای دکتر اباذری فلان گفته آقای کچویان فلان گفته این‌ها دعوا شدن یک درامای نیمه علمی نیمه سیاسی نیمه خاله زنکی ایجاد می‌شد و محل بحث دانشجویها می‌شد الان شما بیاید تو حیاط دانشکده مثلاً بشینید شاید اگر بحث این‌چنینی پیش بیاد در مورد آینده که آره مثلاً اردبیلی نوزده اسفند رفت تو مدرسه تهران فلان چیز رو گفت یا مثلاً فلان ویس بزرگان فلان چیز رو گفت و مهرگان فلان استوری کرد حالا تو فضای سینمایی چه می‌دونم مازیار اسلامی فلان کار رو فلان جا داره پیش می‌بره یا چه می‌دونم حتی هجو و استهزا اساتید هم دیگه در مورد اساتید دانشکده نیست انگار فقط انگار آدم‌ها صالح نجفی رو مسخره می‌کنن تو

دانشکده یا پشت صالح نجفی در میان به واسطه حالا ویدیوها و مصاحبه‌هایی که تو پارانوما و مدرس تهران و بیدار و این‌ها انجام داده یعنی حس می‌کنم اون چیزی که شما گفتید یعنی تکنولوژی و اون فضای مجازی باعث شده یک سری فیگورهای جدیدی خلق بشن تا پیش از این فقط کچویان و اباذری و چهارتا استاد دانشگاه بود الان فیگورهای نظری که آدم‌ها می‌شنون انگار بیشتر شده به واسطه‌ی حالا اینستاگرام و یوتیوب. (پویا تهرانی، مدرسه تهران)

در روایت پویا تهرانی، دگرگونی جایگاه بحث‌های فکری و انتقال آن از حیاط دانشکده به صفحات اینستاگرامی و ویدیوهای مدرسه‌ها، نشانه روشن همین دیگری‌شدن است. او صحنه‌ای را توصیف می‌کند که در آن جدال‌های فکری که زمانی حول چهره‌های دانشگاهی شکل می‌گرفت، اکنون به دور فیگورهای نظری پلتفرمی می‌چرخد؛ فیگورهایی که نه از مسیر نظام ترفیع و سلسله‌مراتب علمی، بلکه از طریق دیده شدن، سخن گفتن در گفت‌وگوهای آنلاین و حضور در حلقه‌ها و مدرسه‌های آزاد شکل گرفته‌اند. این جابه‌جایی میدان بحث، فقط تغییر محل نزاع نیست؛ بازسازی کامل اقتصاد نمادین تولید اندیشه است. دانشگاه دیگر تنها تولیدکننده فیگورهای نظری نیست و این مدرسه‌ها به تدریج به کارگاه‌های تولید اعتبار فکری بدل شده‌اند.

این دگرگونی را می‌توان حاصل همان منطق بدن‌های گشوده و اقتصاد توجه دانست. سوژه ایرانی که اکنون بخش مهمی از دریافت دانش خود را از شبکه‌ها و پلتفرم‌ها می‌گیرد، در تجربه روزمره با استادانی مواجه می‌شود که نه در کلاس، بلکه در فرم‌های کوتاه و قابل گردش ظاهر می‌شوند. به این ترتیب، اقتدار معرفتی نه بر پایه جایگاه دانشگاهی، بلکه بر مبنای قابلیت شنیده و دیده شدن شکل می‌گیرد. تهرانی در روایتش اشاره می‌کند که دانشجویان در دانشگاه امروز کمتر درباره اباذری^۱ یا کچویان^۲ بحث

۱ یوسف اباذری از اساتید دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

۲ حسین کچویان از اساتید دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

می‌کنند و بیشتر درباره ویدیوهایی که اردبیلی^۱ یا نجفی^۲ در مدرسه‌های آزاد منتشر کرده‌اند حرف می‌زنند. این جابه‌جایی نشان می‌دهد که میدان اقتدار معرفتی از دانشگاه بیرون رفته و در جریان شبکه‌ای و سیال پلتفرم‌ها جذب شده است. این جابه‌جایی را می‌توان یک خط پرواز دلوزی دانست: گسست از رژیم دیسیپلینی دانشگاه و ظهور رژیمی مبتنی بر گردش، تکه‌تکه‌گی و سرعت.

در این شرایط، مدرسه‌های آزاد صرفاً جایگزین دانشگاه نیستند؛ آن‌ها ساختاری دیگر برای تولید دانش می‌سازند. این ساختار جدید مبتنی بر سرعت گردش، تجربه حسی و حضور چندلایه است، نه بر مکانیسم دیسیپلینی و کند دانشگاه. در دانشگاه، نظریه از مسیر متن و درسنامه منتقل می‌شود، اما در این مدرسه‌ها نظریه از طریق قطعات پاره‌پاره گفت‌وگو، تصویر، ریتم بیان و حتی لحن بدن منتقل می‌شود. به همین دلیل است که روایت تهرانی تأکید می‌کند فیگورهای نظری جدید برخاسته از این فضاها هستند؛ فیگورهایی که صورت‌بندی‌شان بیش از آنکه به نیازهای آکادمیک وابسته باشد، به منطق پلتفرم و اقتصاد توجه وابسته است.

با این حال، آنچه این مدرسه‌ها را به مثابه دیگری دانشگاه تثبیت می‌کند، فقط تولید فیگورهای نظری نیست؛ بلکه ساختن نوع متفاوتی از جمع و تعلق است. دانشجویان و مخاطبان که از محدودیت‌های ساختار دانشگاهی فاصله گرفته‌اند، در این مدرسه‌ها نوعی احساس هم‌زمانی و مشارکت تجربه می‌کنند. این تجربه از جنس همان چیزی است که موقعیت در جریان بودن را شکل می‌دهد. اعضای این مدرسه‌های آزاد آموزشی بخش‌هایی از کلاس‌ها را استوری می‌کنند تا سرزندگی و در جریان بودن را به مخاطبان منتقل کنند. این حس مشارکت زنده، دانشگاهی نیست؛ دانشگاه در ذات خود بر فاصله، اقتدار رسمی و فرایند استاندارد شده تکیه دارد. مدرسه‌های آزاد اما بر تجربه لحظه‌ای، مشارکت عاطفی و حس حضور متقابل تکیه می‌کنند.

۱ مهدی اردبیلی مترجم و دانش‌آموخته فلسفه و فعال در تولید محتوای فلسفی در شبکه‌های اجتماعی.

۲ صالح نجفی مترجم کتاب و مدرس در حوزه فلسفه.

در اینجا می‌توان دید که چگونه این مدرسه‌ها یک سوژگی متفاوت خلق می‌کنند. اگر سوژه دانشگاهی با ریتم کند کلاس و تقدم متن بر بدن شکل می‌گرفت، سوژه مدرسه آزاد در رابطه با تصویر، صدا، پیچ، استوری و حس حضور در جمع‌های پلتفرمی شکل می‌گیرد. فیگور استاد نیز دگرگون می‌شود: دیگر استاد حامل دانش نیست، بلکه خود یک شیء زیبایی‌شناختی است؛ بخشی از سیاست دیده شدن. حتی روایت سلاجقه از عدم استفاده عمدی از ویدیوهای تحریک‌کننده تبلیغاتی نشان می‌دهد که این مؤسسات ناچارند خود را نسبت به اقتصاد توجه موقعیت‌دهی کنند؛ یا با آن منطبق شوند یا در برابر آن مقاومت کنند. این مقاومت نیز شکلی از دیگری بودن است؛ نوعی تعیین مرز اخلاق معرفتی در برابر منطق پلتفرم.

در این خوانش، مدرسه‌های آزاد نه فضای فرعی و کمکی دانشگاه، بلکه میدان تازه‌ای هستند که از دل فروپاشی اقتدار دانشگاه، ظهور فناوری‌های شبکه‌ای و تغییر ذائقه سوژه‌های دیجیتال ساخته شده‌اند. دانشگاه هنوز جایگاه خود را دارد، اما دیگر مرکز میدان نیست. مرکز اکنون سیال‌تر، شبکه‌ای‌تر و وابسته به گردش است. این مدرسه‌ها، با امکان‌های نوین پلتفرمی، به صورت رقیب معرفتی دانشگاه عمل می‌کنند؛ نه از سر اراده رقابت، بلکه از سر ناهمگونی ساختاری. همان‌طور که تهرانی می‌گوید، فیگورهای نظری اکنون از جای دیگری می‌آیند و همین نشان می‌دهد که خطوط تولید معرفت در ایران در حال جابه‌جایی تاریخی است.

مدرسه‌های آزاد آموزش علوم انسانی در ایران اکنون در حال تثبیت خود به‌عنوان یک دیگری برای دانشگاه هستند؛ دیگری‌ای که نه از سر تقلید، بلکه از دل شکاف‌های ساختاری و تاریخی نظام دانشگاهی بیرون آمده است. دانشگاه همچنان بر ریتم کند، ساختار سلسله‌مراتبی و نظم بروکراتیک مبتنی است، اما مدرسه‌های آزاد در همان جایی عمل می‌کنند که بدن‌های گشوده، اقتصاد توجه و سوژگی شبکه‌ای، قواعد میدان را تعیین می‌کنند. این دگرگونی فقط مسئله تغییر ذائقه دانشجویان نیست؛ بلکه نتیجه برهم خوردن توازن روابط تولید دانش است؛ جایی که نیروهای تازه تولید معرفت بیرون از دانشگاه

شکل گرفته‌اند، زیرا دانشگاه نتوانسته است جایگاه تاریخی خود را حفظ کند. در روایت شاهپری، این خروج نیروهای فکری از دانشگاه نه یک انتخاب، بلکه یک ناگزیری ساختاری است:

دیگر مهم‌ترین آدم‌ها را باید بیرون از دانشگاه پیدا کرد... افرادی که دغدغه‌های جدی داشتند به‌طور ساختاری کنار گذاشته شدند... ورود به دانشگاه شده پر از واسطه‌بازی و باندبازی (شاهپری، حلقه یک‌چند). این روایت تصویری از فروبستگی دانشگاه ارائه می‌دهد؛ دانشگاهی که به‌جای بازتولید سرمایه نمادین معرفتی، درگیر مکانیسم‌های حذف، کنترل و سیاست‌گذاری سخت‌گیرانه شده است. به همین دلیل، جریان تولید اندیشه در حال خروج از دیوارهای دانشگاه است و میدان تازه‌ای برای ظهور کنشگران تأثیرگذار شکل گرفته است؛ میدانی که مدرسه‌های آزاد محور آن هستند.

این خروج البته نه فقط سیاسی نیست؛ بلکه معرفتی نیز هست. دانشگاه به دلیل محدودیت‌های گفتمانی، سیاست‌های ایدئولوژیک و سایه سنگین بروکراسی، امکان تدریس یا جذب بسیاری از متفکران را از دست داده است. سلاجقه به‌روشنی می‌گوید: اکثر علوم انسانی به دلیل محدودیت‌های گفتمانی دانشگاه نمی‌توانند آزادانه گفته یا تدریس شوند... بسیاری از اساتید علوم انسانی جایگاهشان را نتوانستند در دانشگاه به دست بیاورند... بعد از انقلاب، اسلامیزه شدن دانشگاه باعث شد متفکرین زیادی جذب دانشگاه نشوند و مجبور شوند خارج از آن کار کنند (سلاجقه، مدرسه بیدار). این توصیف نشان می‌دهد که تولید دانش دیگر تنها در اختیار دانشگاه نیست؛ جریان نقد ادبی، نظریه‌پردازی و خلق اثر فکری، مدت‌هاست که مسیر مستقل و موازی خود را ساخته است. در چنین وضعیتی، مدرسه‌های آزاد نه فقط فضایی برای تدریس آزاد هستند، بلکه تبدیل به مکان‌هایی برای تجربه جمعی، شبکه‌سازی و شکل‌گیری هویت فکری شده‌اند؛ چیزی که دانشگاه دیگر توان بازتولید آن را ندارد. روایت شاهپری درباره دشواری‌های برگزاری یک جلسه ساده در دانشگاه، تصویری دقیق از انسداد ساختاری ارائه می‌دهد: در دانشگاه برای یک جلسه ساده باید وارد پروسه معجزه گرفتن شد... کنترل شدید روی

افراد وجود دارد... باید بررسی شود که چه کسی جلسه را برگزار می کند و چه سوابقی دارد (شاهپری، حلقه یک چند). این انسداد مصداق روشن همان دستگاه فوکویی-آگامبنی است که نه فقط تولید دانش، بلکه دسترسی به امکان گفتن و دیده شدن را نیز تنظیم و محدود می کند.

در مقابل این انسداد، مدرسه های آزاد فضای سیال، نامتمرکز و فاقد سلسله مراتب سخت را ارائه می کنند. این فضاها بر ریتم شبکه ای پلتفرم ها منطبق اند؛ چیزی که برای سوژه دیجیتال قرن جدید کار می کند. این سوژه همان بدن گشوده ای است که در وضعیت پسادیجیتال در معرض جریان بی وقفه اطلاعات قرار دارد و دانش را نه در قالب ترم و واحد، بلکه در قالب بسته های زمانی کوتاه، دوره های مازولار و لحظه های یادگیری ادغام شده در پروژه های روزمره می پذیرد. این وضعیت همان چیزی است که برگسون آن را زمان مندی منبسط تجربه می نامد: آگاهی ای که در جریان سیال داده ها شکل می گیرد و سوژه را در اکنون پیوسته نگاه می دارد.

تهرانی به خوبی این معماری تازه یادگیری را نشان می دهد: دانشجویی که می خواهد به معلوماتش اضافه کند... میان پروژه های مختلف زندگی اش زمان پیدا می کند که کلاس برود، کتاب بخواند، یا روی پروژه فیلم سازی کار کند... کلاس های این مدرسه ها برنامه ریزی نسل امروز را ممکن می کند (تهرانی، مدرسه تهران). این نوع یادگیری دیگر یادگیری دانشگاهی نیست؛ یادگیری پروژه محور، زمان محور و از پایین به بالا است؛ یادگیری ای که در شکاف های زمان روزمره جوانان جا می گیرد و با نیازهای زیستی و خلاقه آنها هم پیوند می شود.

از این زاویه، مدرسه های آزاد فقط رقیب دانشگاه نیستند؛ آنها شکل تازه ای از تولید سوژگی فکری هستند. دانشگاه در بهترین حالت سوژه دیسپلینی تولید می کرد: سوژه ای متکی بر متن، سلسله مراتب و نظم نهادی؛ اما مدرسه های آزاد سوژه شبکه ای خلق می کنند: سوژه ای که از مسیر صدا، تصویر، استوری، کلاس های کوتاه، گفتگوهای زنده و حضور لحظه ای در فضای دیجیتال ساخته می شود. این سوژه در منطق اقتصاد توجه شکل می گیرد؛

در فضایی که نه فقط محتوا بلکه فرم حضور تعیین کننده است. این سوژه دارای سوژه‌گی پسادیسپلینی است: سوژه‌ای که نه محصول انضباط، بلکه محصول اتصال، گردش و الگوریتم است.

به همین دلیل است که تهرانی می‌گوید اکنون بحث‌های دانشجویان درباره اباضی و کچویان جای خود را به بحث درباره ویدیوهای اردبیلی، صوت‌های بزرگان، یا استوری‌های مدرسه‌ها داده است:

الآن اگر در حیات دانشکده بحثی باشد درباره این است که اردبیلی در نوزده اسفند مدرسه تهران چه گفت، یا فلان ویس بزرگان چه بود... فیگورهای نظری جدید به واسطه اینستاگرام و یوتیوب شکل گرفته‌اند (تهرانی، مدرسه تهران). این گفته او از منظر جامعه‌شناسی دانش بسیار مهم است: مرکز ثقل تولید اقتدار معرفتی از دانشگاه به پلتفرم‌ها منتقل شده است. مدرسه‌های آزاد اکنون کارخانه‌های تولید فیگورهای نظری‌اند؛ چهره‌هایی که سرمایه نمادینشان از مسیر دیده شدن و شنیده شدن تولید می‌شود، نه از مسیر ساختار رسمی دانشگاهی.

در این میدان تازه، مدرسه‌های آزاد نقش همان دیگری ساختاری دانشگاه را دارند. دانشگاه فضای کنترل، کندی و سلسله‌مراتب است؛ مدرسه‌های آزاد فضای جریان، سرعت و تکرار. دانشگاه بر اقتدار گفتمان مسلط استوار است؛ مدرسه‌های آزاد بر قدرت شبکه‌های موازی. دانشگاه درگیر بروکراسی است؛ مدرسه‌های آزاد درگیر منطق الگوریتم. دانشگاه در جایی ایستاده که فیگورهای نظری از آن رانده شده‌اند؛ مدرسه‌های آزاد در جایی کار می‌کنند که این فیگورها دوباره به رسمیت شناخته می‌شوند.

همین تفاوت‌هاست که باعث شده میدان تازه‌ای از تولید دانش شکل بگیرد که منطقش نه مکمل که بدیل دانشگاه است. در این میدان، سوژه ایرانی که در وضعیت پساحقیقت و میان روایت‌های متکثر حرکت می‌کند، به دنبال فضایی است که هم امکان یادگیری داشته باشد و هم امکان پیوند خوردن با ریتم زندگی دیجیتال. مدرسه‌های آزاد در همین شکاف ایستاده‌اند: شکاف میان نیازهای معرفتی نسل جدید و ناتوانی ساختاری

دانشگاه برای پاسخ دادن به این نیازها، در این نقطه می‌توان گفت میدان آموزش علوم اجتماعی در ایران در حال گذار از یک رژیم معرفت فوکویی به یک رژیم پساساختاری- شبکه‌ای است؛ جایی که دستگاه دانشگاهی دیگر مرکز تولید حقیقت نیست.

تحلیلی بر شبکه ارتباطی بین مفاهیم متن تحلیل داده‌ها

جدول ۱. شاخص‌های مرکزیت مفاهیم کلیدی در شبکه مفهومی متن تحلیل داده‌ها

مفهوم	درجه ^۲	بینابینی ^۱
دانشگاه	۲۲	۰,۳۲۷۲
پلتفرم	۱۸	۰,۱۷۵۸
سوژه	۱۸	۰,۳۰۴۲
مدرسه‌های آزاد	۱۶	۰,۰۵۶۴
الگوریتم	۱۴	۰,۰۹۱۷
اقتصاد توجه	۱۲	۰,۰۲۱۷
پسادیجیتال	۱۲	۰,۰۴۲۵
فیگورهای نظری	۸	۰,۰۱۳۹
سوژگی شبکه‌ای	۶	۰
مقاومت	۶	۰
انطباق	۶	۰
اقتدار معرفتی	۴	۰
دیگری دانشگاه	۴	۰
بدن گشوده	۴	۰
خط پرواز	۲	۰
پساحقیقت	۲	۰
زمان‌مندی منبسط	۲	۰

بر پایه ماتریس هم‌رخدادی مفاهیم، شبکه مفهومی تحلیل حاضر از ساختاری سلسله‌مراتبی

۱ درجه (Degree): هم‌نشینی و وسعت ارتباط مستقیم یک مفهوم با دیگر مفاهیم.

۲ بینابین (Betweenness): قدرت مفهوم در میانجی‌گری و کنترل جریان اطلاعات بین دیگر مفاهیم.

و متمرکز برخوردار است که بازتاب‌دهنده توازن قدرت در میدان گفتمانی مورد مطالعه است. در رأس این هرم مفهومی، دانشگاه با بیشترین میزان درجه (۲۲) و بینایی (۰/۳۲۷۲) قرار دارد که نشان‌دهنده سلطه بی‌چون و چرای گفتمان آکادمیک سنتی به‌عنوان کانون رجاء و گردش مفاهیم است. این جایگاه، دانشگاه را نه تنها به پرتکرارترین مفهوم، بلکه به گره واسطه اصلی بدل می‌سازد؛ به این معنا که سایر مفاهیم از طریق این مفهوم با یکدیگر مرتبط می‌شوند. در لایه میانی، پلتفرم و سوژه هر دو با درجه ۱۸ قرار دارند، اما با تفاوتی مهم در نقش ساختاری: بینایی بالای سوژه (۰/۳۰۴۲) در مقایسه با پلتفرم (۰/۱۷۵۸) حاکی از آن است که مفهوم سوژه نقش پیونددهنده و میانجیگری قوی‌تری بین خرده‌گفتمان‌ها ایفا می‌کند، درحالی که پلتفرم بیشتر به‌عنوان یک قطب جذاب، اما کمتر واسطه، عمل می‌نماید.

مدرسه‌های آزاد با درجه نسبتاً بالا (۱۶) اما بینایی به‌طور چشمگیری پایین (۰/۰۵۶۴)، موقعیتی پارادوکسیکال دارد: این مفهوم کمیت حضور گفتمانی بالایی دارد (یعنی زیاد درباره آن صحبت می‌شود)، اما نقش ارتباط‌سازی و پل‌زنی ضعیفی در شبکه ایفا می‌کند. این الگو نشان می‌دهد که مدرسه‌های آزاد بیشتر به‌عنوان موضوع بحث ظاهر می‌شوند تا عامل فعال در پیوند مفاهیم. در پایین هرم، مفاهیمی چون اقتصاد توجه، پسادیجیتال و الگوریتم با درجه‌های ۱۲ و ۱۴ حضور پررنگ اما غیرمرکزی دارند. بینایی ناچیز این مفاهیم (به‌ویژه ۰/۰۲۱۷ برای اقتصاد توجه) گویای آن است که اگرچه این مفاهیم جزئی از گفتمان هستند، اما هنوز در حاشیه جریان اصلی گردش معنایی قرار دارند و نتوانسته‌اند به کانال‌های ارتباطی بین سایر مفاهیم بدل شوند.

در حاشیه شبکه، خوشه‌ای از مفاهیم با درجه پایین (۲ تا ۶) و بینایی صفر قرار گرفته‌اند: پساحقیقت، زمان‌مندی منبسط، خط پرواز، سوژگی شبکه‌ای، مقاومت، انطباق، اقتدار معرفتی، دیگری دانشگاه و بدن گشوده. بینایی صفر به این معناست که این مفاهیم کاملاً منزوی هستند و هیچ‌گونه نقش واسطه‌گری در اتصال سایر مفاهیم ندارند. این می‌تواند نشان‌دهنده دو وضعیت باشد: یا این مفاهیم نوظهور و در حال تکوین هستند و

هنوز به شبکه اصلی نپیوسته‌اند، یا اینکه در چهارچوب تحلیلی حاضر به حاشیه رانده شده‌اند و ارتباط سیستماتیک آن‌ها با مفاهیم کلیدی برقرار نشده است. این الگوی حاشیه‌ای شدن به‌ویژه برای مفهوم پساحقیقت جالب توجه است، چراکه در گفتمان‌های رایج دیجیتال، انتظار می‌رود ارتباط تنگاتنگی با مفاهیمی مانند پلتفرم و اقتصاد توجه داشته باشد.

در کل، این ساختار شبکه تضاد بنیادین تحلیل حاضر را آشکار می‌سازد: از یک سو، قدرت متمرکز و مسلط گفتمان دانشگاهی (با کانونیت مفهوم دانشگاه) و از سوی دیگر، ظهور پراکنده و غیرمتمرکز مفاهیم دنیای پسادیجیتال (مانند پلتفرم و الگوریتم). مدرسه‌های آزاد در میانه این میدان قرار دارند: حضوری پرتکرار اما فاقد عاملیت ارتباطی. این یافته پرسش محوری مقاله را باز می‌سازد: آیا مدرسه‌های آزاد می‌توانند از موضوع گفتگو به عاملی تبدیل شوند که این دو جهان گفتمانی را به هم پیوند زده و از انزوای مفاهیم حاشیه‌ای بکاهد؟ پاسخ به این پرسش مستلزم بازاندیشی در نقش سوژه به‌عنوان تنها مفهوم با جایگاه میانی (هم درجه بالا، هم بینابینی بالا) است که می‌تواند پلی بین این قلمروهای جداافتاده ایجاد کند.

نتیجه‌گیری

تحلیل حاضر نشان داد که میدان تولید دانش علوم اجتماعی در ایران وارد مرحله‌ای از دگرگونی بنیادین شده است؛ مرحله‌ای که نه ادامه خطی تاریخ دانشگاه، بلکه یک گسست معرفتی است. این گسست نه بیرونی است و نه فقط ناشی از رشد فناوری. برعکس، در درون رابطه‌ای رخ می‌دهد که میان سوژه، تکنولوژی، نهاد دانشگاه و اقتصاد توجه شکل گرفته است.

دانشگاه ایرانی، همان‌گونه که داده‌های میدانی نشان داد، همچنان ساختار مسلط مشروعیت‌بخشی به دانش است، اما این سلطه اکنون در مرزهایی فرسوده عمل می‌کند. دانشگاه به‌مثابه یک دستگاه فوکویی/آگامبنی، از طریق انضباط‌بخشی، بروکراسی و

سازوکارهای نظارت، مسیرهای مجاز فکر کردن را تعریف می‌کند؛ اما این تعریف رسمی دیگر توان مهار میل سوژه برای یادگیری را ندارد. روایات کنشگران نشان می‌دهد که میدان دانشگاه کمتر به محل تولید فکر و بیشتر به محل عبور از فیلترها، مجوزها و ملاحظات ایدئولوژیک فرو کاسته شده است. همین فروبستگی، همان چیزی است که شاهپری از آن به کنار گذاشته شدن ساختاری متفکران یاد می‌کند و سلاجقه آن را عدم امکان گفتن و تدریس آزادانه در دانشگاه می‌نامد.

اما لحظه‌ای که دانشگاه در مقام دستگاه قدرت/دانش فرسوده می‌شود، خطوط گریز دلوزی فعال می‌شوند. میل یادگیری – که در گفتار تهرانی، انصاری و دیگران به شدت حضور دارد – مسیرهای موازی و غیررسمی ایجاد می‌کند. این میل، خود را در قالب مدرسه‌های آزاد، حلقه‌ها، پلتفرم‌ها و فضاها، آموزشی سیال متجسد می‌سازد؛ فضاهایی که از منطق دیسیپلینی دانشگاه پیروی نمی‌کنند و در عوض، بر پایه اتصال، سرعت و تجربه زیسته عمل می‌کنند.

در این میان شبکه‌های اجتماعی نقشی تعیین‌کننده دارند. بدن ایرانی – بدنی که در طرح ملی فرهنگ رسانه‌های اجتماعی هر روز در معرض سیلی از داده‌ها قرار می‌گیرد – اکنون به بدن گشوده‌ی برگسونی تبدیل شده است؛ بدنی در حال انبساط در زمان واقعی، متصل، واکنش‌پذیر و متأثر از جریان‌های متکثر اطلاعات. این بدن گشوده، همان نیروی تاریخی است که مدرسه‌های آزاد را ممکن کرده است. مدرسه‌های آزاد در واقع پاسخی نهادی به ظهور این بدن در گردش‌اند: نهادی بیرونی اما درونی‌شده در تجربه روزمره سوژه.

از سوی دیگر، ظهور وضعیت پساحقیقت که داده‌های طرح ملی نشان داد، زمینه‌ای تازه برای تولید دانش پدید آورده است. سوژه‌ای که دیگر نمی‌تواند به مرجعیت واحد اعتماد کند، ناگزیر به جست‌وجوی روایت‌ها و منابع متعدد است. این سوژه مردد اما فعال همان سوژه‌ای است که از دل تلاقی دستگاه‌های قدرت (دانشگاه)، دستگاه‌های تکنولوژیک (پلتفرم‌ها) و اقتصاد توجه پدید می‌آید. در سطح نظری، این شکل از

سوژه‌مندی با آنچه آگامبن سوژه دستگاه می‌نامد هم‌خوان است؛ سوژه‌ای که نه از طریق حقیقت واحد، بلکه از طریق تنظیم‌گری دستگاه‌های متکثر اطلاعاتی ساخته می‌شود. سوژه مردد اما فعال به مدرسه‌های آزاد روی می‌آورد، زیرا این مدرسه‌ها خود را در همان منطق تکرار و شبکه‌ای‌بودن جای می‌دهند.

مدرسه‌های آزاد در این میدان، نه بدل دانشگاه‌اند و نه مکمل آن؛ بلکه عاملی برای مفصل‌بندی فرهنگی نوین‌اند؛ همان چیزی که استوارت هال زیربنای تغییرات فرهنگی می‌داند. این مدرسه‌ها گره‌هایی تازه میان میل، تکنولوژی، سبک زندگی، روایت، زیبایی‌شناسی و نیازهای نسلی ایجاد می‌کنند. این مفصل‌بندی جدید است که هویت تازه‌ای برای مدرسه‌های آزاد شکل داده و آن‌ها را به دیگری ساختاری دانشگاه بدل کرده است.

تحلیل داده‌ها نشان داد که مدرسه‌های آزاد اکنون در حوزه‌هایی عمل می‌کنند که دانشگاه از آن‌ها عقب‌مانده است:

- در تولید فیگورهای نظری جدید؛
 - در معماری زیبایی‌شناختی دانش و اقتصاد توجه؛
 - در ایجاد تجربه مشارکت جمعی؛
 - در امکان‌دادن به گفت‌وگوهای زنده و سیال؛
 - و در پاسخ به نیازهای بدن‌های گشوده و سوژه‌های شبکه‌ای.
- چنان‌که تهرانی روایت می‌کند، فیگورهای نظری دیگر در حیطه دانشکده ساخته نمی‌شوند؛ بلکه در ریلزهای اینستاگرامی، گفت‌وگوهای آنلاین، استوری‌های کلاسی و ویدیوهای مدرسه‌های آزاد شکل می‌گیرند. این جابه‌جایی نه فقط تغییر صحنه، بلکه تغییر رژیم تولید مشروعیت است. دانشگاه سوژه دیسپلینی تولید می‌کرد؛ مدرسه‌های آزاد سوژه شبکه‌ای. دانشگاه بر متن متکی بود؛ مدرسه‌های آزاد بر بدن، صدا و تصویر. دانشگاه بر اعتبار رسمی و ساختار ترفیع؛ مدرسه‌های آزاد بر قابلیت دیده شدن، روایت‌گری و مشارکت عاطفی.

از این منظر، آنچه در ایران در حال وقوع است چیزی فراتر از چند مؤسسه آموزشی یا یک تغییر تکنولوژیک است. ما با بازآرایی روابط تولید دانش مواجه‌ایم؛ بازآرایی‌ای که در آن نیروهای جدید تولید (پلتفرم‌ها، بدن‌های گشوده، سوژه‌های شبکه‌ای، اقتصاد توجه) روابط تولید سنتی (دانشگاه، ساختار معرفت رسمی، سلسله‌مراتب علمی) را به چالش کشیده‌اند و میدان تازه‌ای پدید آورده‌اند که نه به‌طور کامل در تصرف دانشگاه است و نه کامل از آن جدا.

به بیان دیگر، مدرسه‌های آزاد نشانه یک لحظه تاریخی هستند: لحظه‌ای که در آن امپراتوری دانشگاه ترک برداشته و خطوط پرواز دلوزی، مفصل‌بندی فرهنگی هالی و دستگاه‌های سوژه‌ساز آگامبن، در بستری از زمان‌مندی سیال برگسون، رژیم تازه‌ای از دانش را می‌سازند. این رژیم جدید نه وحدت‌گراست، نه مرکز‌گرا؛ بلکه بر تکثر، اتصال، سرعت و مشارکت استوار است.

در پایان، می‌توان گفت که آینده تولید دانش در ایران نه در حذف دانشگاه و نه در غلبه کامل پلتفرم‌هاست؛ بلکه در میدان تنشی قرار دارد که میان این دو شکل می‌گیرد. دانشگاه اگر می‌خواهد به نیروی معرفتی مؤثر بدل بماند، ناگزیر از بازاندیشی در ریتیم، ساختار و سیاست‌های خود است. مدرسه‌های آزاد نیز تنها زمانی می‌توانند نقشی پایدار ایفا کنند که بتوانند میان اقتصاد توجه و وفاداری معرفتی توازن برقرار کنند. در این میان، سوژه ایرانی – همان سوژه شبکه‌ای، گشوده و درگیر با جریان‌های متکثر – تعیین‌کننده‌ترین بازیگر خواهد بود؛ سوژه‌ای که با انتخاب‌هایش، با میلش و با شیوه‌های زیستش، معماری آینده دانش را بازمی‌نویسد.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ تضاد منافی ندارند.

ORCID

Hamed Taheri Kia



<https://orcid.org/0000-0002-9963-3515>

منابع

- طرح ملی فرهنگ رسانه‌های اجتماعی در ایران (۱۴۰۲). تهران: مرکز طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کاظمی، عباس (۱۳۹۷). *دانشگاه از نردبان تا سایه بان*. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- قانع‌راد، محمدامین (۱۳۹۰). *جامعه‌شناسی کنشگران علمی در ایران*. تهران: نشر علم.
- صدیقیان بیدگلی، آمنه (۱۳۹۷). *پیمایش کلاس درس دانشگاهی در ایران (۱۳۹۵)*. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

References

- Agamben, G. (2009). *What is a dispositive?* In D. Armitage (Ed.), *The Agamben reader* (pp. 59–70). Stanford University Press.
- Bergson, H. (1911). *Creative evolution* (A. Mitchell, Trans.). Henry Holt and Company.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*. Stanford University Press.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Davenport, T. H., & Beck, J. C. (2001). *The attention economy: Understanding the new currency of business*. Harvard Business School Press.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1983). *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia* (R. Hurley, M. Seem, & H. R. Lane, Trans.). University of Minnesota Press.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1997). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). Vintage Books.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P., & Trow, M. (1994). *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. Sage.
- Hall, S. (1986). "On postmodernism and articulation: An interview with Stuart Hall". *Journal of Communication Inquiry*, 10(2), 45–60.
- Hazemi, R., Hailes, S., & Wilbur, S. (Eds.). (1998). *The digital university: Reinventing the academy*. Springer.
- Jandrić, P., Knox, J., Besley, T., Ryberg, T., Suoranta, J., & Hayes, S. (2018). "Postdigital science and education". *Educational Philosophy and Theory*, 50(10), 893–899. <https://doi.org/10.1080/00131857.2018.1454000>

- Johnston, B., MacNeill, S., & Smyth, K. (Eds.). (2019). *Conceptualising the digital university: The intersection of policy, pedagogy and practice*. Routledge.
- Kaplan, A. (Ed.). (2022). *Digital transformation and disruption of higher education*. Cambridge University Press.
- Knorr Cetina, K. (2007). *Epistemic cultures*. In G. Ritzer (Ed.), *Blackwell encyclopedia of sociology*. Blackwell.
- Nugent, D. (2010). "Knowledge and empire: The social sciences and United States imperial expansion". *Identities*, 17(1), 2–44.
- OECD. (2021). *Digital higher education*. OECD Publishing.
- Peters, M. A., & Besley, T. (2006). *Building knowledge cultures: Education and development in the age of knowledge capitalism*. Rowman & Littlefield.
- Peters, M. A., & Jandrić, P. (2018). *The digital university: A dialogue and manifesto*. Peter Lang.
- Peters, M. A., & Jandrić, P. (Eds.). (2018). *The digital university: A dialogue and manifesto*. Peter Lang Publishing.
- Readings, B. (1996). *The university in ruins*. Harvard University Press.
- Rifkin, J. (2014). *The zero marginal cost society: The Internet of Things, the collaborative commons, and the eclipse of capitalism*. Palgrave Macmillan.
- Siemens, G., Gašević, D., & Dawson, S. (2015). *Preparing for the digital university: A review of the history and current state of distance, blended, and online learning*.
- Smith, D. W. (2018). "What is the body without organs?" *Continental Philosophy Review*, 51(1), 95–110.

استناد به این مقاله: طاهری کیا، حامد. (۱۴۰۵). ورای امپراتوری دانشگاه: چگونگی تکرار آموزش علوم اجتماعی در ایران در پرتو شبکه‌های اجتماعی و مدرسه‌های آزاد، فصلنامه علوم اجتماعی، ۳۳(۱۱۳)، ۹۴–۵۳. DOI: <https://doi.org/10.22054/qjss.2026.90046.2944>



Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...